

บทความที่ : **23**
Article :

แนวคิดปิตาธิปไตยในพระวินัยปิฎก

A Concept of Patriarchy in Vinaya Pitaka

พระเมษชัย ใจสำราญ* และประเทือง ม่วงอ่อน**

Phra Meschai Jaisamran and Pratuang Mung-on

---

* คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี [Faculty of Political Science, Ubon Ratchathani University]

** คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี [Faculty of Political Science, Ubon Ratchathani University]

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดปิตาธิปไตยในพระวินัยปิฎก โดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสารวิเคราะห์ตีความเนื้อหาในพระวินัยปิฎก จำนวน 5 คัมภีร์ ตามกรอบแนวคิดปิตาธิปไตย ผลของการศึกษาพบว่า ปรากฏเนื้อหาที่มีลักษณะการควบคุมในแนวคิดปิตาธิปไตยใน 3 ลักษณะคือ (1) ในลักษณะของการควบคุมการให้กำเนิดและการเลี้ยงดูเด็กของผู้หญิง (2) ในลักษณะของการควบคุมในเรื่องเพศวิถีของผู้หญิง และ (3) ในลักษณะของการควบคุมสถานภาพหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้หญิง ในพระวินัยปิฎกจำนวนทั้งสิ้น 3 คัมภีร์ ซึ่งประกอบไปด้วยเนื้อหาในเรื่องต้นบัญญัติจำนวน 45 เรื่อง ทั้งนี้ แม้ว่าเนื้อหาในต้นบัญญัติในพระวินัยปิฎกบางเรื่องจะพบความเป็นปิตาธิปไตยจริง แต่ก็อยู่ในระดับที่เบาบางซึ่งไม่ชัดเจนพอที่จะสามารถวิเคราะห์ตีความว่าถึงขั้นระดับที่มีการควบคุมในแนวคิดและทฤษฎีที่นำมาวิเคราะห์ ส่วนมากจะเป็นไปในลักษณะที่ให้โอกาสหรือสิทธิแก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิงเท่านั้น ซึ่งอาจจะไม่ได้มีเจตนาหรือความตั้งใจที่จะทำให้ผู้หญิงตกเป็นรองแต่อย่างใด

คำสำคัญ : ปิตาธิปไตย; การควบคุมผู้หญิง; พระวินัยปิฎก

Abstract

This study aimed to investigate the concept of patriarchy in Vinaya Pitaka by using documentary research and content interpretation in five scriptures. It revealed that there were three ways of control in Patriarchy: (1) Women's Reproduction, (2) Women's Sexuality and (3) Women's Mobility. Although patriarchy was found in some original contents (45 titles) in Vinaya Pitaka, it was difficult to demonstrate an existence of conceptual/theoretical controls. Men had more rights and opportunities. The 45 titles were also employed to establish a set of precepts and contents. Female monks were later indicated in the precepts with patriarchy with some sexual inequality contents. Nevertheless, it was not intended to emphasize sexual discrimination among all Buddhist monks.

Keywords: Patriarchy; Control of Women; Vinaya Pitaka

บทนำ

การศึกษาในเรื่องปิตาธิปไตยหรือระบบชายเป็นใหญ่ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญในการศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชายหญิง คำว่าปิตาธิปไตยหรือระบบชายเป็นใหญ่มาจากคำในภาษากรีกโบราณ ซึ่งประกอบด้วยคำสองคำคือ pater (“father”) หมายถึง ผู้เป็นพ่อ และ archein (“to rule”) หมายถึง การปกครองหรือกฎเกณฑ์ โดยแต่เดิมในยุคโรมันผู้มีอำนาจในครอบครัวคือพ่อและสามี ซึ่งนำไปสู่อำนาจทางการปกครองด้วย ในวัฒนธรรมตะวันตกอำนาจผู้ชายกับอำนาจปกครองเป็นสิ่งเดียวกันจึงเป็นที่มาของการมีอำนาจของผู้เป็นพ่อ (Millett, 1969 : 33; Lerner, 1986 : 238–239; Meyers, 2013 : 194; Heywood, 2013 : 65; Bhasin, 2003 : 20) หรือที่กฎหมายกรีกโรมันเรียกว่า “Patria potestas” คือ อำนาจทุกอย่างอยู่ที่บิดา (Westermann, 1984 : 59; Dihle, 1994 : 316; Hjerrild, 2002 : 19; Frier & McGinn, 2004 : 189; McDonnell, 2006 : 173) ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “Patriarchy” หรือ “ระบบชายเป็นใหญ่” โดยขอบเขตและความหมายของคำว่า ชายเป็นใหญ่ อาจมีความแตกต่างกันในแต่ละสังคม ในแต่ละช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ หรือแม้แต่ในสังคมเดียวกันแต่บุคคลมีสถานภาพทางชนชั้นที่ต่างกัันก็ยิ่งให้ความหมายไม่เหมือนกันอีกด้วย แต่โดยสาระสำคัญของความหมายแล้วยังคงเหมือนเดิม

ในปัจจุบันคำว่า Patriarchy ไม่ได้ใช้เฉพาะในความหมายของการมีอำนาจของพ่อและสามีเท่านั้น แต่มีการนำมาใช้ในความหมายที่กว้างกว่าแบบดั้งเดิม ดังจะเห็นได้จากงานเขียนของ Bhasin นักกิจกรรมสตรีนิยมและนักสังคมศาสตร์ชาวอินเดียในเรื่อง What Is Patriarchy? (1993 : 3), Understanding Gender (2003 : 20) และ Juschka ในเรื่อง Feminism in the Study of Religion : A Reader (2001 : 315-317) และสุดท้ายในงานของ Brown-Campbell เรื่อง Patriarchy in the Jamaica Constabulary Force : Its Impact on Gender Equality (1998 : 2) ทั้งสามท่านนี้ได้ให้ทัศนะต่อคำว่า ปิตาธิปไตยไว้อย่างสอดคล้องกัน โดยจำแนกความหมายของคำออกเป็น 3 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก คือการที่ฝ่ายชายมีอำนาจครอบงำฝ่ายหญิง (Male Domination)

ลักษณะที่สอง คือความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ฝ่ายชายอยู่เหนือฝ่ายหญิง (The Power Relationship) ลักษณะสุดท้าย คือระบบ (System) ที่ฝ่ายหญิงตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบฝ่ายชายในแทบทุกด้าน การตกอยู่ในลักษณะสภาพที่ด้อยกว่าของเพศหญิงที่เกิดขึ้นเช่นที่กล่าวมานี้มีด้วยกันในหลากหลายรูปแบบโดยไม่จำกัดว่า ผู้หญิงจะมีสถานภาพอยู่ในช่วงของชนชั้นระดับใด อาทิเช่น การเลือกปฏิบัติ การมองข้าม การดูถูก การควบคุม การตรวจค้น การกดขี่ และความรุนแรงภายในครอบครัวหรือในสถานที่ทำงานและในสังคม เป็นต้น โดยรายละเอียดของการตกอยู่ในสภาพที่ด้อยกว่าหรือถูกเอารัดเอาเปรียบของเพศหญิงอาจมีความแตกต่างกันบ้างตามสภาพของสังคมนั้น ๆ แต่รูปแบบที่เป็นสาระสำคัญนั้นยังคงเดิม

นอกจากนี้ทั้ง Bhasin (1993 : 6-9; 2003 : 21) และ Wallby (1990 : 20-21) นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษยังได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการจำแนกลักษณะที่ผู้หญิงต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมและการมีอำนาจเหนือกว่าของฝ่ายชายดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นไว้อย่างสอดคล้องกัน ใน 5 ลักษณะ ได้แก่

1) ลักษณะแรกคือ การควบคุมแรงงานการผลิตของผู้หญิง (Women's Productive Labour Power) การที่ฝ่ายชายสามารถควบคุมความสามารถในการทำงานของผู้หญิงทั้งภายในและภายนอกบ้าน งานภายในบ้านผู้หญิงต้องทำงานเพื่อรับใช้สามี ลูก ๆ และสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวตลอดชีวิตของเธอโดยปราศจากค่าตอบแทนใด ๆ ในส่วนของการทำงานนอกบ้านผู้ชายยังสามารถควบคุมได้โดยการบังคับให้ผู้หญิงออกไปทำงานหรือห้ามไม่ให้ออกไปทำงานก็ได้ (Bhasin, 1993 : 6; 2003 : 21; Wallby, 1990 : 20-21)

2) ลักษณะที่สอง คือ การควบคุมการให้กำเนิดและการเลี้ยงดูบุตรของผู้หญิง (Women's Reproduction) ในสังคมส่วนใหญ่โดยมากอำนาจการตัดสินใจในการที่จะเพิ่มสมาชิกใหม่ของครอบครัวโดยมากจะอยู่ที่สามีหรือฝ่ายชายไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มสมาชิกใหม่ของครอบครัว ตั้งครรภ์เมื่อไหร่ มีลูกกี่คน จำเป็นที่จะต้องใช้การคุมกำเนิดหรือไม่ รวมไปถึงอำนาจตัดสินใจในการทำแท้ง นอกจากนี้ยังรวมไปถึงหน้าที่ในการอบรมเลี้ยงดูบุตรและกิจการงานต่าง ๆ ภายในบ้าน และพึงเป็นแม่บ้าน (Housewife) เพียงอย่างเดียว ซึ่งลักษณะดังที่กล่าวมานี้เป็นการผลักดันให้ผู้หญิงเกิดสำนึกของความเป็นแม่ขึ้น นอกจากนี้อุดมคติแห่งความเป็นแม่

นี้ยังเป็นสิ่งที่กำหนดลักษณะของชายและหญิงอีกด้วยว่าชายนั้นเป็นเพศที่เข้มแข็ง ส่วนหญิงเป็นเพศอ่อนแอ เป็นการผลิตซ้ำการครอบงำของฝ่ายชายซึ่งทำให้ระบบชายเป็นใหญ่ทงทวารยิ่งขึ้น (Bhasin, 1993 : 6-8; 2003: 21; Wallby, 1990 : 20-21)

3) ลักษณะที่สาม คือ การควบคุมในเรื่องเพศวิถีของผู้หญิง (Control over Women's Sexuality) ผู้หญิงที่อยู่ในสังคมชายเป็นใหญ่ ไม่ได้มีสภาพเป็นเพียงแค่มารดาเท่านั้น แต่ยังมีสภาพเป็นทาสที่ต้องคอยตอบสนองความต้องการทางเพศของผู้ชายไปพร้อมกันอีกด้วย และมีหลักจริยธรรมและหลักทางกฎหมายที่ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานแสดงออกเกี่ยวกับเรื่องเพศ ไม่ยกย่องผู้หญิงที่มีราศี ไม่บริสุทธ์ รวมถึงการมีเพศสัมพันธ์ก่อนสมรสหรือการมีเพศสัมพันธ์กับผู้ที่มิใช่คู่ครอง ความรุนแรงและการครอบงำในพฤติกรรมทางเพศที่ผู้ชายกระทำต่อผู้หญิง ได้ถูกทำให้เป็นปกติและชอบธรรมผ่านทางความเชื่อที่ว่าเมื่อเกี่ยวข้องกับเรื่องกามารมณ์แล้ว ผู้ชายโดยธรรมชาติจะก้าวร้าวและเป็นผู้นำ ในขณะที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายรองรับและเป็นผู้ตาม การเป็นรองของผู้หญิงจึงถูกถือว่าเป็นบรรทัดฐานในบริบทอื่น ๆ ด้วย เช่น การข่มขืน การล่วงละเมิดทางเพศ การค้าประเวณี สื่อลามก และการสร้างผู้หญิงให้เป็นวัตถุทางเพศ (Woman as sex objects) ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงระบบสังคมความเชื่อที่ว่าชายเป็นใหญ่ (Bhasin, 1993 : 8; 2003 : 21; Wallby, 1990 : 20-21)

4) ลักษณะที่สี่คือ การควบคุมสถานภาพหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้หญิง (Women's Mobility) นอกจากการควบคุมแรงงานหรือการผลิตของผู้หญิง การควบคุมการให้กำเนิดและการเลี้ยงดูเด็ก การควบคุมในเรื่องเพศวิถีของผู้หญิงแล้ว ยังควบคุมสถานภาพหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้หญิงอีกด้วย โดยกำหนดพฤติกรรมให้ผู้หญิงว่าสิ่งใดควรจะทำหรือไม่ควรปฏิบัติ เรื่องกิริยามารยาทของความเป็นกุลสตรี เป็นแม่ศรีเรือน ความละเอียดทางสังคม ห้ามไม่ให้ออกนอกบ้าน ห้ามไม่ให้มีความสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นต้น โดยการกำหนดพฤติกรรมของผู้หญิงเช่นนี้ จึงเป็นเรื่องง่ายต่อสังคมชายเป็นใหญ่ที่จะควบคุมสถานภาพและการเคลื่อนไหวของผู้หญิงให้อยู่ในขอบเขตพื้นที่ที่ตนเองกำหนดไว้ให้เป็นการแสดงให้เห็นถึงการกำหนดปริมาณของความเป็นชายที่มีอำนาจที่

เหนือกว่าความเป็นหญิง และแยกผู้หญิงออกจากปริณิถนของผู้ชาย (Bhasin, 1993 : 8-9; 2003 : 21; Wallby, 1990 : 20-21)

5) ลักษณะที่ห้า คือ การควบคุมทางด้านทรัพย์สินและแหล่งที่มาทางเศรษฐกิจของผู้หญิง (Property and other Economic Resources) โดยสิทธิหรืออำนาจในการควบคุมทรัพย์สินสมบัติและแหล่งทุนที่เป็นปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่ นั้นจะที่ฝ่ายชาย และทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นจะส่งต่อให้เฉพาะแก่ลูกที่เป็นผู้ชายเท่านั้น โดยเฉพาะจากพ่อไปสู่ลูกที่เป็นผู้ชาย แม้ว่าในบางกรณีลูกที่เป็นผู้หญิงจะมีสิทธิและอำนาจที่จะรับช่วงต่อในทรัพย์สินเหล่านั้นอย่างถูกต้องตามกฎหมายก็ตาม แต่เนื่องด้วยค่านิยมความเชื่อ ประเพณีปฏิบัติ และความรุนแรงในการใช้กำลังบีบบังคับของผู้ชายที่กระทำต่อผู้หญิงในสังคมนั้น ๆ เป็นเหตุให้กรรมสิทธิ์ในการถือครองทรัพย์สินที่ขอบรรตามกฎหมายของผู้หญิงนั้นถูกเพิกเฉยและไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร (Bhasin, 1993 : 9; 2003 : 21; Wallby, 1990 : 20-21)

ลักษณะการควบคุมต่อผู้หญิงในสังคมชายเป็นใหญ่ดังกล่าวนี้ดำรงอยู่มาได้จนถึงปัจจุบันส่วนหนึ่งล้วนเป็นผลมาจากการถูกกล่อมเกลาที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้ระบบชายเป็นใหญ่หรือปิตาธิปไตยนั่นเอง ซึ่งเป็นการนำความคิดที่ผลิตขึ้นมาถ่ายทอดให้แก่คนในสังคมอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอในชีวิตประจำวัน ซึ่งการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดนี้ต้องกระทำอย่างแอบแฝงและซ่อนเร้น (เพ็ญศรี จุลกาญจน์, 2541 : 11) กระบวนการกล่อมเกลาและผลิตซ้ำเพื่อถ่ายทอดเพื่อถ่ายทอดนี้ อัลธูเซอร์ (Althusser) ได้ให้คำอธิบายต่อสิ่งที่ถูกสร้างหรือผลิตซ้ำขึ้นมาใหม่และถ่ายทอดให้แก่คนในสังคมอย่างต่อเนื่องนี้คือ ชุดความคิด/กรอบวิธีคิด (Set of ideas/conceptual framework) หรือ อุดมการณ์ (Ideology) โดยชนชั้นปกครอง (รัฐ) หรือผู้ครองอำนาจนำทางความคิดในสังคม ได้ถ่ายทอดและปลูกฝังชุดความคิดหรือกรอบวิธีคิดให้กับคนในสังคมไว้สำหรับการทำความเข้าใจตัวเรา โลก และสังคม (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข ทินวิมาน, 2553 : 218-221) เมื่อความคิดถูกผลิตขึ้นก็จำเป็นที่จะต้องมีการบวนการในการผลิตซ้ำถ่ายทอด และเพื่อสืบทอดความคิดที่ถูกผลิตขึ้นนั้นเพื่อให้ความคิดนั้นดำรงอยู่รับใช้ผลประโยชน์ของผู้ผลิต ผ่านสถาบันหรือระบบที่เป็นกลไกทางสังคมที่ทำหน้าที่ในลักษณะที่เรียกว่า กลไกด้านอุดมการณ์ (Ideological state apparatus/ISA) ซึ่ง

เป็นกลไกที่ทำงานในเชิงอุดมการณ์หรือกำหนดกรอบพฤติกรรมความเชื่อของคนในสังคมให้รู้สึกเต็มใจที่จะเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม ภายในสถาบันหรือระบบที่เป็นกลไกทางสังคมนี้ ผู้หญิงได้เข้าไปมีบทบาทน้อยมาก อีกทั้งยังแฝงเร้นความคิดเกี่ยวกับชายเป็นใหญ่ไว้อย่างเหนียวแน่น โดยสถาบันและระบบทางสังคมเหล่านี้คือ สถาบันครอบครัว สถาบัน/ระบบการศึกษา ระบบกฎหมาย ระบบ/สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันการเมือง สื่อ และสถาบัน/องค์กรศาสนา

กลไกด้านอุดมการณ์ที่เป็นความคิด ความเชื่อ และค่านิยมเหล่านี้จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุดโดยเฉพาะเมื่อถูกใช้ร่วมกันกับ “สถาบัน/ระบบการศึกษาและศาสนา” ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยชิ้นนี้ที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดปิตาธิปไตยในพระวินัยปิฎก เนื่องจากพระวินัยปิฎกถือว่าเป็นสื่อทางสังคมรูปแบบหนึ่ง และเป็นหนึ่งในคัมภีร์ที่สำคัญในสถาบันทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันหนึ่งในสังคมไทยที่คนส่วนใหญ่ในสังคมนับถือ วิถีชีวิตของคนในสังคมจึงผูกพันกับความเชื่อทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นบ่อเกิดของความเชื่ออื่น ๆ ในสังคมอีกด้วย ดังนั้น สังคมภายในวัดซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ของการถ่ายทอดความเชื่อโดยตรงจึงมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และค่านิยมของคนในสังคม วัดเป็นสถาบันที่สืบทอดคำสอนของศาสนา และมีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของบุคคล เพราะว่าการถ่ายทอดก็เป็นที่เคารพ จึงทำให้เกิดความเชื่อถือแก่บุคคลได้ง่าย ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีความเชื่อถือและศรัทธาเป็นฐานอยู่แล้ว (เพ็ญศรี จุลกาญจน์, 2541 : 13-14) ประภอบทั้งประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในอินเดียทั้งยุคแรกและยุคหลัง ล้วนได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมที่ถือระบบชายเป็นใหญ่หรืออคติของเพศชายเช่นเดียวกันกับศาสนาอื่น ๆ ดังเช่นพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ผู้บ้นที่กพระไตรปิฎกยังติดอยู่กับค่านิยมของพราหมณ์-ฮินดู กล่าวคือ ค่านิยมของสังคมที่ยกย่องชายเป็นใหญ่ ทำให้บรรดาพระสงฆ์มองว่าสตรีเป็นมลทินแก่พระศาสนาจึงจะเห็นได้ว่าการเขียนพระไตรปิฎกเป็นการสืบทอดความเชื่อจากสังคมอินเดีย (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2544 : 2-3)

เมื่อหันกลับมามองสังคมภายในวัดในหลาย ๆ วัดในประเทศไทย ผู้วิจัยกลับพบเห็นปรากฏการณ์บางอย่างเกี่ยวกับลักษณะของระบบชายเป็นใหญ่ที่เกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัดคือ ในสถานที่ที่ถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สะอาดบริสุทธิ์

ได้มีการตีตป้ายห้ามหรือไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเข้า/ขึ้นไปในสถานที่ดังกล่าว แต่ในทางตรงกันข้ามผู้ชายกลับสามารถเข้าไปได้อย่างไม่มีข้อห้ามหรือการกีดกันใด ๆ ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสงสัยว่า การปฏิบัติต่อผู้หญิงอย่างไม่เท่าเทียมเช่นนี้ในพื้นที่พุทธศาสนา ยังมีหลายแง่มุมที่ส่งเสริมความไม่เสมอภาคทางเพศ โดยให้เพศชายมีอภิสิทธิ์หรือบทบาททางอำนาจในสังคมมากกว่าเพศหญิง โดยเฉพาะในทางศาสนาแล้วยังเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะเกิดขึ้น ซึ่งจะทำให้ความเป็นปิตาธิปไตยในสังคมไทยนับวันก็จะถูกผลิตซ้ำให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้นไปอีก ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคและการกีดกันทางเพศในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งไม่สอดคล้องกับรูปแบบสังคมประชาธิปไตย ด้วยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และจากการศึกษาทบทวนเอกสารงานศึกษาเกี่ยวกับสถาบันศาสนาทั้งที่สนับสนุนว่าพุทธศาสนาให้สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคระหว่างชายหญิงอย่างเท่าเทียมกัน และงานศึกษาที่สะท้อนถึงความเป็นปิตาธิปไตย หรือความเหนือกว่าของเพศชายอยู่ เช่น งานวิจัยของ พระมหากมล ถาวร (มั่งค้ำมี) (2543 : 172-173) ที่ศึกษาเรื่อง “สถานภาพสตรีในพระพุทธานุภาพ” ซึ่งได้ผลสรุปในด้านที่สนับสนุนว่าพุทธศาสนาให้สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคระหว่างชายหญิงอย่างเท่าเทียมกัน

ในตรงกันข้ามก็มีเอกสารและงานศึกษาเกี่ยวกับสถาบันศาสนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเหนือกว่าของเพศชายอยู่ เช่น ผลการศึกษาของ วิวรรธน์ สายแสง (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีอาบัติปาจิตตีย์”, ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช (2546) ได้ศึกษาเรื่อง “การปะทะกันของความรู้ ระหว่างปิตาธิปไตยกับสตรีนิยมต่อการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทย” และจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการกลมกลืนทางสังคมหรือแนวคิดการผลิตซ้ำอุดมการณ์ซึ่งต่างก็เสนอว่าศาสนาเป็นอีกหนึ่งสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทหน้าที่เป็นกลไกด้านอุดมการณ์ที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรมของพระสงฆ์และคนในสังคม

จากปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยได้พบเห็นและจากการศึกษาทบทวนเอกสารและการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้วิจัยถูกคิดและเกิดความสงสัยต้องการที่จะหาคำตอบเพื่อมาอธิบายต่อสิ่งที่เกิดขึ้นว่าแท้จริงแล้วในพุทธศาสนาได้มีคำสั่งสอน

เกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้หรือไม่ อย่างไร จึงได้สะท้อนไปที่คำสอนในพระไตรปิฎกที่เป็นคัมภีร์ที่สำคัญและทรงคุณค่าที่สุดในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหมวดพระวินัยปิฎกซึ่งถูกจัดให้เป็นคัมภีร์ที่สำคัญในอันดับแรกสุดจากทั้งหมด 3 คัมภีร์ที่เรียกว่า พระไตรปิฎก อันประกอบไปด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งพระวินัยปิฎกเนื้อหาภายในจะว่าด้วยกฎระเบียบข้อห้ามและข้ออนุญาตที่เกี่ยวกับศีล ระเบียบแบบแผน และข้อวัตรปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ด้วยองค์ประกอบด้านเนื้อหาสาระที่บรรจุอยู่ภายใน พระวินัยปิฎกจึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิด ความเชื่อ และการปฏิบัติของพระสงฆ์และต่อผู้คนในสังคมไทย การศึกษาพระวินัยปิฎกจึงเปรียบได้กับการศึกษาตัวบทกฎหมายต่าง ๆ ที่มีในแต่ละสังคม หากจะเปรียบเทียบให้เด่นชัดขึ้นมา พระวินัยนี้ก็เปรียบได้กับกฎระเบียบหรือกฎกติกาของสังคมหนึ่ง ๆ ที่ใช้ร่วมกัน และเป็นอีกหนึ่งกลไกด้านอุดมการณ์ที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และค่านิยมของพระสงฆ์และคนในสังคม จึงอาจกล่าวได้ว่า ความคิดและความเชื่อทางศาสนาก็อาจจะมีอิทธิพลบั่นทอนสังคมระดับประเทศได้ หากความคิดและความเชื่อนั้นถูกใช้เป็นเสมือนเครื่องมือในการกดขี่ให้คนบางกลุ่มในสังคมให้จำต้องยอมรับสถานภาพหรือตำแหน่งและบทบาทที่ต้อยต่ำกว่า โดยไม่เปิดโอกาสให้มีการเปลี่ยนแปลงในสถานภาพ ตำแหน่ง และบทบาทหรือหน้าที่ไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม

วัตถุประสงค์การวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้เพื่อต้องการศึกษาแนวคิดปิตาธิปไตยในเนื้อหาของพระวินัยปิฎก

ขอบเขตการศึกษาวิจัย

ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล/เนื้อหา งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ในเชิงบรรยายหรือพรรณนา (Descriptive Research) และการวิเคราะห์ตีความ

เนื้อหา (Content Analysis) จากพระวินัยปิฎกที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ซึ่งผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ตีความเนื้อหาในคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500 พ.ศ.2535 และคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 โดยจะทำการศึกษาวิเคราะห์ตีความเนื้อหาเฉพาะในส่วนของคัมภีร์พระวินัยปิฎกในพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาทในประเทศไทยเท่านั้น

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ในเชิงบรรยายหรือพรรณนา (Descriptive Research) และการวิเคราะห์ตีความเนื้อหา (Content Analysis) จากพระวินัยปิฎก 5 คัมภีร์ จำนวน 8 เล่ม โดยทำการศึกษาวินัยปิฎกเล่มที่ 1 ไปเรื่อยจนถึงพระวินัยปิฎกเล่มที่ 8 ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาตามกรอบแนวคิดปิตาธิปไตยทั้ง 5 ลักษณะการควบคุม โดยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Methodological Triangulation) ได้แก่ การแสวงหาความเชื่อถือได้ของข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่างกัน คือ 1) ด้านเอกสาร ใช้การรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันที่มาจากแหล่งต่างกัน ที่ทำการศึกษาในเรื่องหรือประเด็นที่ใกล้เคียงกัน มาตรวจสอบว่าได้ข้อมูลผลการวิจัยสอดคล้องกันหรือไม่ 2) ด้านบุคคล ใช้การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ ผู้มีประสบการณ์และความรู้ในด้านพระไตรปิฎกโดยเฉพาะหมวดพระวินัยปิฎก

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวินัยปิฎกเล่มที่ 1 ไปเรื่อยจนถึงพระวินัยปิฎกเล่มที่ 8 ซึ่งทำให้ได้ผลสรุปดังนี้ว่า ในพระวินัยปิฎกปรากฏเนื้อหาที่มีลักษณะของการควบคุมในแนวคิดปิตาธิปไตยจำนวนทั้งสิ้น 3 ลักษณะการควบคุม คือ 1) ลักษณะของการควบคุมการให้กำเนิดและการเลี้ยงดูเด็กของผู้หญิง (Women's

Reproduction) 2) ในลักษณะของการควบคุมในเรื่องเพศวิถีของผู้หญิง (Control over Women’s Sexuality) และ 3) ในลักษณะของการควบคุมสถานภาพหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้หญิง (Women’s Mobility) ในพระวินัยปิฎกจำนวน 3 คัมภีร์ 3 เล่ม ซึ่งประกอบไปด้วยเนื้อหาในต้นบัญญัติจำนวน 45 เรื่อง ดังต่อไปนี้

1.1 ในลักษณะของการควบคุมการให้กำเนิดและการเลี้ยงดูเด็กของผู้หญิง (Women’s Reproduction) จากการศึกษาวิจัยพบว่า มีเนื้อหาในต้นบัญญัติที่มีลักษณะการควบคุมในแนวคิดปิตาธิปไตยปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกจำนวนทั้งสิ้น 3 คัมภีร์ 3 เล่ม จำนวน 9 เรื่อง คือ (1) ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ 1 มหาวิภังค์ ภาค 1 จำนวน 1 เรื่อง, (2) ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ 3 ภิกขุณีวิภังค์ จำนวน 2 เรื่อง, (3) ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ 7 จูฬวรรค ภาค 2 จำนวน 6 เรื่อง เช่น ในต้นบัญญัติเรื่อง เรื่องโอภิกิริณีเปรตเพศหญิง 1 เรื่อง : เปรตร่างถูกไฟลวกเพศหญิง โดยมีเนื้อหาในส่วนที่กล่าวถึงด้านอารมณ์ความรู้สึกที่ถูกมองว่าเป็นธรรมชาติของผู้หญิงที่มีอยู่ในตัวคือ ความขี้หึงหวง โดยปรากฏในเนื้อเรื่องต้นบัญญัติว่า “เปรตหญิงตนนั้นเคยเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้ากาลิงคenangขี้หึงเอากระหม่อมมีถ่านไฟคลอกหญิงคู่แข่ง เพราะผลกรรมนั้น จึงตกนรกหมกหม้ออยู่หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี” ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของฌอง-ฌาคส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau) (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2553: 600) ที่ได้ให้คำอธิบายว่า มนุษย์ทุกคน (ที่เป็นเพศชาย) ล้วนเกิดมาอย่างรู้จักใช้เหตุผล อันเป็นคุณลักษณะของผู้ชาย ในขณะที่ผู้หญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ เป็นเพศที่เจ้าอารมณ์และขาดเหตุผลเป็นคุณสมบัติของผู้หญิง เป็นการตีความคุณสมบัติของผู้หญิงในแง่ลบว่าความเจ้าอารมณ์และขาดเหตุผลเป็นสิ่งที่อ่อนแอ โดยคำอธิบายเช่นนี้ยังเป็นการตอกย้ำสำนึกแห่งความเป็นเพศที่เจ้าอารมณ์และขาดเหตุผลให้ฝังรากลึกกลงถึงในระดับจิต (psyche) ของผู้หญิง และยังไปกว่านั้นยังเป็นสิ่งที่กำหนดลักษณะของชายและหญิงอีกด้วยว่า ชายนั้นเป็นเพศที่เข้มแข็งส่วนหญิงเป็นเพศอ่อนแอให้คงอยู่ในสังคมชายเป็นใหญ่ต่อไป

ในเรื่อง พระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลขอพร โดยมีเนื้อหาในส่วนที่แสดงให้เห็นถึงกรอบคิดที่เกี่ยวกับชายเป็นใหญ่ออกมาได้อย่างเด่นชัด ซึ่งพระนาง

มหาบชาบดีโคตมีได้ทูลให้พระภิกษุทั้งหลายและภิกษุณีทั้งหลายสามเณรตามลำดับพรรษา แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตและยังได้ตรัสอีกว่า “มันไม่ใช่สิ่งที่เราควรอนุญาต ดูอย่างพวกนอกศาสนาทั้งหลายก็ยังไม่กราบ ไม่ลูกรับ ไม่ไหว้ ไม่ทำสามเณรแก่ผู้หญิง โฉนเลยเราจะทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์กระทำเช่นนั้นเล่า และยังทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้อีกด้วยว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงกราบ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงไหว้ ไม่พึงทำสามเณรแก่มาตุคาม รูปใดทำ ต้องอาบัติทุกกฏ” จะเห็นได้ว่าแม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ยังทรงเล็งไม่ได้ที่จะต้องยอมรับเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรม เนื่องจากสภาพสังคมของอินเดียในเวลานั้นยังไม่ยอมรับสิทธิความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย ถึงพระพุทธองค์จะอนุญาตให้ผู้หญิงบวชภิกษุณี และยอมรับความเสมอภาคระหว่างผู้หญิงชายในเรื่องศักยภาพในการบรรลุธรรมก็ตาม แต่ก็ดูเหมือนจะมี “ข้อจำกัด” ที่ต้องยอมรับเงื่อนไขทางสังคมในเวลานั้นด้วยที่ถือว่าสถานะของผู้หญิงและผู้ชายไม่เท่าเทียมกัน จึงเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุผลที่ไม่ให้ภิกษุไหว้ภิกษุณี ให้ภิกษุณีไหว้ภิกษุได้ฝ่ายเดียว เพราะนักบวชในลัทธิศาสนาอื่นทั้งหลายไม่มีใครไหว้สตรีกันเลย นอกจากนี้ยังสั่งปรับโทษผู้ที่ล่วงละเมิดด้วย (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2552)

หากพิจารณาในแง่ของแนวคิดปตานิบัติแล้ว จะเห็นได้ว่า ที่ทรงไม่อนุญาตก็ล้วนเป็นผลผลิตอันเนื่องมาจากระบบโครงสร้างสังคมระบบชายเป็นใหญ่ สร้างขึ้นโดยมีอุดมการณ์หรือระบบคิด ความเชื่อ และค่านิยมที่ถ่ายทอดผ่านกลไกซึ่งได้แก่สถาบันต่าง ๆ และพิธีกรรมในสังคมอย่างสม่ำเสมอ โดยให้คุณค่าเพศหญิงด้อยกว่าชายโดยยึดความแตกต่างทางสรีระเป็นเหตุผล ดังที่ วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (2545 : 1-9; อ้างถึงใน พลากร เจียมธีระนาถ 2554 : 17) ได้ให้ทัศนะไว้ว่า ตั้งแต่โบราณกาล กระแสหลักที่ดำรงอยู่ส่วนใหญ่ของนักปรัชญาเสนอว่าผู้หญิงและผู้ชายมีความแตกต่างกันโดยธรรมชาติ หรือมีธาตุแท้ของความเป็นหญิงความเป็นชาย และความเป็นชายนั้นอยู่เหนือความเป็นหญิง นอกจากนี้ กาญจนนา แก้วเทพ (2535 : 28; อ้างถึงใน ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, 2546 : 37) ยังได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อีกว่า แนวคิดดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดในเรื่องเพศของอริสโตเติล ซึ่งใช้เป็นแนวคิดกระแสหลักมาตลอดหลายศตวรรษซึ่งได้ระบุอย่างเป็นเหตุเป็นผลและมีความเป็นวิทยาศาสตร์ว่า “เมื่อลักษณะโดยธรรมชาติของ

ผู้หญิงมีความเฉื่อยและชอบเป็นผู้ถูกกระทำ จึงเป็นการเหมาะสมแล้วที่จะเก็บผู้หญิงไว้เป็นเบี้ยล่างของชายและมีบทบาทเป็นรอง” โดยแนวคิดดังกล่าวเติบโตอยู่บนพื้นฐานของระบบสังคมแบบถือชายเป็นใหญ่ และยังสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ โดยสถาบันศาสนาก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนในการทำให้ผู้หญิงยอมรับการกำหนดบทบาทโดยมีเพศเป็นตัวกำหนดอย่างตายตัวให้ยอมรับแบบแผนการจัดสรรอำนาจอย่างไม่เท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิง

1.2 ในลักษณะของการควบคุมในเรื่องเพศวิถีของผู้หญิง (Control over Women's Sexuality) จากการศึกษาวิจัยพบว่า มีเนื้อหาในต้นบัญญัติที่มีลักษณะการควบคุมในแนวคิดปิตาธิปไตยปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกจำนวนทั้งสิ้น 3 คัมภีร์ 3 เล่ม จำนวน 31 เรื่อง คือ (1) ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ 1 มหาวิภังค์ ภาค 1 จำนวน 22 เรื่อง, (2) ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 3 ภิกขุณีวิภังค์ จำนวน 8 เรื่อง, (3) ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 7 จุฬวรรค ภาค 2 จำนวน 1 เรื่อง ในแต่ละเรื่องจะมีเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการควบคุมการให้กำเนิดและการเลี้ยงดูเด็กของผู้หญิงอย่างชัดเจน เช่น เรื่อง ว่าด้วยการพูดเกี้ยวหญิง : เรื่อง พระอุทายี, เรื่อง ว่าด้วยการให้บำเรอความใคร่ของตน : เรื่องพระอุทายี, เรื่อง ว่าด้วยการรับโภชนาจากมือชายผู้กำหนด : เรื่องภิกษุณีสุนทรินันทา โดยทั้ง 3 เรื่องที่ยกมานี้ มีลักษณะของเนื้อหาและข้อความที่แสดงออกมาในด้านของการมองและสร้างผู้หญิงให้เป็นวัตถุทางเพศ (Woman as sex objects) โดยการใช้ภาษาที่แสดงให้เห็นว่าผู้ชายมองเรือนร่างภายนอกของผู้หญิงเป็นวัตถุทางเพศ ในเนื้อเรื่องต้นบัญญัติมีลักษณะของผู้ชายที่พูดถึงและ/หรือปฏิบัติต่อผู้หญิงราวกับว่าผู้หญิงเป็นสิ่งของ หรือบางคนก็มองแค่เพียงเฉพาะรูปลักษณ์ภายนอกของผู้หญิงเพียงอย่างเดียว โดยการชื่นชมผู้หญิงในฐานะที่เป็นวัตถุทางเพศ เป็นการเสนอภาพว่าผู้หญิงมีหน้าที่โดยธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการทางเพศของผู้ชาย มีการใช้คำเพื่อบ่งบอกถึงความพึงพอใจทางเพศที่มีต่อผู้หญิงทำให้ผู้หญิงถูกมองว่าเป็นตัวดึงดูดและกลายมาเป็นวัตถุทางเพศของผู้ชาย เพราะในขณะที่ผู้ชายใช้ผู้หญิงเป็นวัตถุสนองต่อความต้องการทางเพศ ผู้ชายก็ครอบงำและล่วงละเมิดสิทธิความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงไปในเวลาเดียวกัน

ต่อมาในเรื่อง เรื่องภิกษุณีอุบลวรรณ, เรื่องภิกษุณี 2 รูป, เรื่องภิกษุณีหลายรูป, ว่าด้วยการเที่ยวจาริกไปในที่ที่น่าหวาดระแวงภายในรัฐ : เรื่องภิกษุณีหลายรูป โดยทั้ง 3 เรื่องที่ยกมา มีเนื้อหาและข้อความของผู้หญิงที่ถูกข่มขืนและถูกล่วงละเมิดทางเพศ ซึ่งเป็นความรุนแรงและการครอบงำในพฤติกรรมทางเพศที่ผู้ชายกระทำต่อผู้หญิงได้ถูกทำให้เป็นปกติและชอบธรรมผ่านทางความเชื่อที่ว่าเมื่อเกี่ยวข้องกับเรื่องกามารมณ์แล้ว ผู้ชายโดยธรรมชาติจะก้าวร้าวและเป็นผู้นำ ในขณะที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายรองรับและเป็นผู้ตาม ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงระบบสังคมความเชื่อที่ว่าชายเป็นใหญ่ และจะทำให้ผู้หญิงจะเป็นรองอยู่อย่างนี้ตลอดไปถ้ากามารมณ์ไม่ได้รับการทำความเข้าใจใหม่หรือการสร้างความหมายใหม่

1.3 ในลักษณะของการควบคุมสถานภาพหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้หญิง (Women's Mobility) จากการศึกษาวิจัยพบว่า มีเนื้อหาในต้นบัญญัติที่มีลักษณะการควบคุมในแนวคิดปิตาธิปไตยปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกจำนวนทั้งสิ้น 2 คัมภีร์ 2 เล่ม จำนวน 5 เรื่อง คือ (1) ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 3 ภิกษุณีวิภังค์ จำนวน 3 เรื่อง, (2) ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 7 จุฬวรรค ภาค 2 จำนวน 2 เรื่อง เป็นเล่มที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับข้อแจกแจงเกี่ยวกับภิกษุณี การจำแนกความเกี่ยวกับสิกขาบทของภิกษุณี สิกขาบทเหล่านี้เป็นศีลของภิกษุณี เรียกโดยรวมว่า “ภิกษุณีปาติโมกข์” ศีลที่มาในพระปาติโมกข์ซึ่งเป็นบทบัญญัติสำหรับภิกษุณีที่พึงจะต้องรักษาไม่ล่วงละเมิดซึ่งมี 311 สิกขาบท เป็นเล่มที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับภิกษุณีโดยเฉพาะ ดังนั้นจึงมีความครอบคลุมเกี่ยวกับภิกษุณีและข้อประพฤติปฏิบัติในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งเนื้อหาบางส่วนมีความสอดคล้องตามลักษณะการควบคุมสถานภาพหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้หญิงอยู่ ในแต่ละเรื่องจะมีเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการควบคุมสถานภาพหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้หญิงอย่างชัดเจน เช่น 1) เรื่องว่าด้วยการเข้าละแวกหมู่บ้านตามลำพัง เป็นต้น : เรื่องภิกษุณีอันเตวาสินีของพระภัททกาปิลาณี, 2) เรื่องว่าด้วยการอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ : เรื่องภิกษุณีหลายรูป, 3) เรื่อง ว่าด้วยการไม่ปวารณาในสงฆ์ 2 ฝ่าย : เรื่องภิกษุณีหลายรูป โดยเนื้อหาในทั้ง 3 เรื่อง จะมีพรรณนาถึงอันตรายต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นแก่ภิกษุณีทั้งหลายที่อยู่อาศัยโดยปราศจาก

การมีภิกษุช่วยควบคุมดูแล ลักษณะการควบคุมดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับทัศนะของ เวอร์จิเนีย วูล์ฟ (Virginia Woolf) นักคิดคนสำคัญในสายสตรีนิยมที่ได้ให้ทัศนะไว้ว่า ในสังคมชายเป็นใหญ่ผู้หญิงมักจะมีสภาพที่ตกเป็น ‘เหยื่อ’ เสมอและที่สำคัญ ลักษณะสังคมเช่นนี้ไม่ได้แค่เพียงกดขี่ทางเพศแก่ผู้หญิงเท่านั้น แต่ยังมีกระบวนการสร้างความต้องการ/ความเกลียด/ความกลัวบางอย่างให้กับผู้หญิงอีกด้วย เช่น ผู้หญิงจะถูกทำให้เกิดความต้องการที่จะมีใครสักคนที่คอยปกป้อง ผู้หญิงไม่ควรอาศัยอยู่คนเดียว ออกไปข้างนอกในยามวิกาล หรือไปไหนมาไหนคนเดียวซึ่งอาจเป็นอันตรายได้ อันส่งผลให้ผู้หญิงถูกจำกัดขอบเขตให้อยู่แต่เฉพาะภายในบ้าน ในฐานะของแม่และเมียเท่านั้น (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข ทินวิมาน, 2553 : 603-604) จากเนื้อความในต้นบัญญัติทั้ง 3 เรื่องดังที่ได้กล่าวมานั้นมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับทัศนะของ เวอร์จิเนีย วูล์ฟ (Virginia Woolf) ซึ่งเป็นการควบคุมและจำกัดขอบเขตการเคลื่อนไหวของผู้หญิงภายใต้กรอบแนวคิดของสังคมชายเป็นใหญ่ได้อย่างแนบเนียน

1.4 ในลักษณะของการควบคุมแรงงานหรือการผลิตของผู้หญิง (Women's Productive or Labour Power) และการควบคุมทางด้านทรัพย์สินและแหล่งที่มาทางเศรษฐกิจของผู้หญิง (Property and other Economic Resources) จากการศึกษาวิจัยพบว่า ในทั้งสองลักษณะการควบคุมนี้ไม่พบข้อความหรือเนื้อหาที่มีนัยสื่อถึงอย่างชัดเจนพอที่จะตีความได้ แม้ว่าเนื้อหาในต้นบัญญัติในพระวินัยปิฎกบางเรื่องจะพบความเป็นปิตาธิปไตยจริง แต่ก็อยู่ในระดับที่เบาบางซึ่งไม่ชัดเจนพอที่จะสามารถวิเคราะห์ตีความว่าถึงขั้นระดับที่มีการควบคุมในแนวคิด/ทฤษฎีที่นำมาวิเคราะห์ ส่วนมากจะเป็นไปในลักษณะที่ให้โอกาส/สิทธิแก่ผู้ชายมากกว่าผู้หญิงเท่านั้น โดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยไม่พบเนื้อหาในพระวินัยปิฎกที่เกี่ยวข้องกับลักษณะการควบคุมทั้งสองลักษณะนี้ชัดเจนพอที่จะนำมาวิเคราะห์ตีความได้นั้น ก็เนื่องจากว่า ผู้ที่จะเข้ามาบวชในพุทธศาสนาไม่ว่าหญิงหรือชาย ต้องสละทรัพย์สินสมบัติและตำแหน่งหน้าที่การงานที่มีอยู่ เมื่อสละสิ่งเหล่านี้และบวชเข้ามาแล้ว ก็ไม่ควรรับและมีสิ่งเหล่านี้ไว้ในครอบครอง เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่เหมาะสมแก่เพศบรรพชิต อีกทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองก็ยังไม่บัญญัติเป็นศีลข้อห้ามไม่ให้บรรพชิตสะสมทรัพย์สินเงินทองและทำกิจการงานต่างๆ อย่างคหฬัทธิผู้

ครองเรือนอีกด้วย จึงทำให้เนื้อหาในต้นบัญญัติที่เกี่ยวกับลักษณะการควบคุมทั้งสองลักษณะนี้แทบจะไม่มี หรือที่มีก็อยู่ในระดับที่เบาบางอย่างที่ได้อธิบายไปแล้วในข้างต้น

อภิปรายผล

บริบทของสังคมอินเดียกับที่มาของเรื่องต้นบัญญัติที่ใช้ประกอบการบัญญัติลักษณะบท

จากหัวข้อการอภิปรายทั้งหมดในข้างต้นนั้น โดยสรุปแล้ว ผู้วิจัยมองว่าเนื้อหาในเรื่องต้นบัญญัติทั้งที่เป็นเนื้อเรื่องประกอบการบัญญัติลักษณะบท และกระทั่งเนื้อหาตัวลักษณะบทเองที่มีข้อความที่มีลักษณะของการควบคุมในลักษณะต่าง ๆ ในแนวคิดปิตาทิปไตยในพระวินัยปิฎกนั้น ตัวพระพุทธเจ้าเองซึ่งถือว่าเป็นผู้บัญญัติ เพิ่มเติม และแก้ไขปรับเปลี่ยนบทบัญญัติทั้งหลาย ก็ยังทรงเล็งไม่ได้ที่จะต้องยอมรับเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมของอินเดียที่ถือว่าชายเป็นใหญ่ เป็นผู้นำซึ่งสอดคล้องกับทัศนคติของ พระมหากษัตริย์ ภาวะ (มังคละ) (2543 : 150) ที่ได้ทำการศึกษาวินัยเรื่อง “สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา” ซึ่งได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “เนื่องจากสภาพสังคมของอินเดียในเวลานั้นยังไม่ยอมรับสิทธิความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางสังคมอินเดียที่มีทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และวัฒนธรรมซึ่งได้รับอิทธิพลของการหล่อหลอมกลมกลืนมาจากศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นรากฐานวัฒนธรรมของอินเดีย และวัฒนธรรมของอินเดียนั้นถือว่าผู้ชายเป็นใหญ่ เป็นผู้นำ (อาชวีภริชัญญ์ น้อมเนียน, 2560) ดังนั้น พระพุทธศาสนาซึ่งเกิดขึ้นท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมดังกล่าว จึงไม่มีสิทธิ์ที่จะไปเปลี่ยนแปลงอะไร สิ่งที่ได้ทำในขณะนั้นคือ เสนอโอกาสเพื่อให้ผู้หญิงนั้นสามารถที่จะยกฐานะของตนให้ขึ้นมาทัดเทียมกับผู้ชายให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงตรัสว่าทั้งชายและหญิงมีศักยภาพในการบรรลุธรรมอย่างเท่าเทียมกันและทรงอนุญาตให้ผู้หญิงบวช แต่ก็ยังทรงคำนึงถึง “ข้อจำกัด” ที่ต้องยอมรับเงื่อนไขทางสังคมในเวลานั้นด้วยที่ถือว่าสถานะของผู้หญิงและผู้ชายไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้น บทบัญญัติที่เป็นลักษณะบททั้งข้อ

ห้ามและข้ออนุญาตต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้น หากมองในแง่มุมมองที่เป็นกลางโดยพิจารณาจากปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งในด้านสังคมและวัฒนธรรม ดังที่ได้กล่าวมานี้ อาจกล่าวได้ว่า สิกขาบทและบทบัญญัติต่าง ๆ ที่ทรงบัญญัติขึ้นนั้นล้วนเป็นไปในลักษณะของเจตนาที่ดี คือต้องการที่จะป้องกันความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้นแก่คณะสงฆ์ทั้งในภิกษุสงฆ์และภิกษุณี คือการที่ภิกษุสงฆ์ใกล้ชิดกับภิกษุณีหรือคฤหัสถ์ที่เป็นผู้หญิงมากเกินไป และป้องกันอันตรายทางเพศที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้หญิงที่บวชเข้ามา เนื่องจากผู้หญิงซึ่งมีสภาวะทางระบบสรีระที่ไม่เหมือนผู้ชาย ตัวอย่างเช่นการที่ไม่ทรงอนุญาตให้ผู้หญิงออกบวชตั้งแต่แรกนั้นเหตุปัจจัยหนึ่งก็มาจากเหตุผลทางกายภาพ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีสิกขาบทและบทบัญญัติที่เป็นทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาตไว้แตกต่างกัน

นอกจากนี้ ในการบัญญัติสิกขาบทที่เป็นทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาตต่าง ๆ นั้น พระองค์ยังทรงคำนึงถึงการดำรงรักษาไว้ซึ่งความสงบเรียบร้อย ความเป็นไปด้วยดี และความสามัคคีภายในคณะสงฆ์ก็เป็นอีกเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทรงบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ที่มีลักษณะให้ภิกษุณีต้องขึ้นต่อ “อำนาจ” ของภิกษุ ก็ด้วยเหตุปัจจัยทางทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และวัฒนธรรมของสังคมอินเดียที่ถือว่าผู้ชายเป็นใหญ่ เป็นผู้นำ หากพระองค์ให้สิทธิ์และอำนาจในการบริหารจัดการแก่ภิกษุณีสงฆ์อย่างเท่าเทียมกันกับภิกษุสงฆ์ อาจก่อให้เกิดการไม่ยอมรับและนำมาซึ่งปัญหาต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากเหตุปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าบทบัญญัติเหล่านั้นอาจจะไม่ได้มีเจตนาหรือความตั้งใจที่จะให้ความเหนือกว่าของภิกษุและยึดยึดความเป็นรอง/เบียดเบียนแก่ภิกษุณีเข้าไปในบทบัญญัติแต่อย่างใด

ประเด็นเกี่ยวกับการตีตป้ายห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้า/ขึ้นบริเวณสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ พระธาตุหรืออุโบสถของหลาย ๆ วัด

ในประเด็นของปรากฏการณ์การกีดกันผู้หญิงที่เกิดขึ้นภายในสังฆมณฑลที่ผู้วิจัยได้พบเห็นนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์ตีความเนื้อหาในพระวินัยปิฎกอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ผู้วิจัยพบว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์การกีดกันผู้หญิงที่เกิดขึ้นภายในสังฆมณฑลนั้นอาจเกิดจากเหตุปัจจัยอื่น ๆ นอกเหนือจาก

เนื้อหาคำสอนในพระวินัยปิฎก อาทิเช่น เกิดจากอิทธิพลของความเชื่อจากศาสนาอื่น หรืออาจเกิดจากอิทธิพลของ ความเชื่อ ค่านิยม และจารีตประเพณีท้องถิ่นของผู้คนในพื้นที่นั้นๆ ที่ทำให้ทั้งพระภิกษุสงฆ์และผู้คนในพื้นที่ซึมซับและรับเอามาปฏิบัติตาม สาเหตุสำคัญที่ทำให้ความเชื่อ ค่านิยม และจารีตประเพณีเหล่านี้ดำรงอยู่มาได้จนถึงปัจจุบัน ส่วนหนึ่งอาจมาจากความจริงที่ว่า เมื่อผู้ที่เข้ามาบวชหรือมาใกล้ชิดกับสังคมาภายในวัดเป็นคนในพื้นที่ และเมื่อเข้ามาแล้วก็ได้นำเอาจารีตประเพณีความเชื่อท้องถิ่นที่ติดตัวมาใช้ในภายในสังคมาวัดด้วย ขณะเดียวกันก็ไม่ได้มีการศึกษาทำความเข้าใจในคำสอนของพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ ประกอบทั้งแรงบีบอัดของสภาพแวดล้อมบริบททางสังคมเกี่ยวกับความเชื่อในพื้นที่ที่เป็นปัจจัยเสริมสังคมาวัดซึ่งเป็นสถานที่ถ่ายทอดความเชื่อโดยตรงและผู้คนให้ความเคารพศรัทธา เป็นเป็นทุนเดิมอยู่ก่อนแล้ว จึงได้นำเอาความเชื่อ ค่านิยมหรือจารีตประเพณีเหล่านั้นไปถ่ายทอดและผลิตซ้ำออกไปสู่สังคมอย่างต่อเนื่อง ทั้งพระภิกษุสงฆ์และผู้คนในสังคมนั้น ๆ จึงรับเอาและเข้าใจไปว่าสิ่งที่ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมานี้ ถูกต้องและเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อในพุทธ อย่างไม่มีการตั้งคำถามหรือข้อสงสัยใด ๆ เกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว ลักษณะปรากฏการณ์การกีดกันต่อผู้หญิงที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเนื้อหาคำสอนในพระวินัยปิฎกเลย แต่เป็นผลมาจากการกล่อมเกล่าที่เกิดจากความเชื่อ ค่านิยม และจารีตประเพณีของผู้คนในพื้นที่นั้น ๆ ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา พระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นบุคคลในพื้นที่เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ไม่ได้มีการศึกษาในหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ว่า แท้จริงแล้วสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติอยู่นั้นมีอยู่หรือขัดต่อหลักธรรมคำสอนหรือไม่ อย่างไร ซึ่งจะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม ลักษณะของการกล่อมเกล่าดังที่ได้กล่าวมานั้นส่งผลให้พระภิกษุสงฆ์และคนในพื้นที่นั้น ๆ รับรู้และเข้าใจไปว่าค่านิยม ความเชื่อ และจารีตประเพณีเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งหรือมีส่วนสัมพันธ์กับหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนา และได้นำเอาความเชื่อและค่านิยมเหล่านั้นเข้ามาใช้ในสังคมาวัด เป็นเหตุทำให้สังคมาภายในวัดซึ่งเป็นพื้นที่ของการถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ และค่านิยมโดยตรงอยู่แล้ว กลายเป็นเครื่องมือที่เป็นกลไกทางสังคมารูปแบบหนึ่งในการส่งเสริมให้เกิดการกล่อมเกล่า ผลิตซ้ำและถ่ายทอดแนวคิดบิดาธิปไตยในลักษณะของความ

ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศนี้ไปสู่ผู้คนในสังคมอย่างต่อเนื่องและแนบเนียนตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในกระบวนการถ่ายทอดคำสอนในพุทธศาสนา พระภิกษุสงฆ์ นักวิชาการทางพุทธศาสนา และบุคคลผู้ใกล้ชิดกับสังฆมณฑล ควรจะระมัดระวังในการตีความและถ่ายทอดเนื้อหาที่มีนัยของลักษณะปิตาธิปไตย โดยควรชี้ให้เห็นถึงประเด็นของความจำเป็นและความสำคัญในการบัญญัติสิกขาบทในแต่ละหัวข้อ เพื่อให้ผู้ที่ทำการศึกษาเรียนรู้ และบุคคลทั่วไปสามารถเข้าใจและแยกแยะได้อย่างชัดเจน เพื่อป้องกันและหลีกเลี่ยงการตีความไปในแนวทางของชายเป็นใหญ่ นอกจากนี้ ยังมีประเด็นที่สามารถทำการวิจัยต่อยอดได้อีก ดังนี้

1. ควรมีการศึกษาแนวคิดปิตาธิปไตยในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ประเภทอื่นๆ เช่น พระสุตตันตปิฎก เป็นต้น
2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดปิตาธิปไตยในพระวินัยปิฎกในพุทธศาสนานิกายอื่นๆ เช่น นิกายมหายาน เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2553). **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อการศึกษา**. ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- ชาญมรงค์ บุญหนุน. (2544). **รายงานการวิจัยสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา เกรวาท**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยพุทธศาสนากับสังคมไทยและความเป็นคนไทยของศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พลากร เจียมธีระนาถ. (2554). **วาทกรรมชายเป็นใหญ่ในภาพยนตร์ไทยที่ให้ความสำคัญแก่สตรี**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี). (2543). **สถานภาพสตรีในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เพ็ญศรี จุลกาญจน์. (2541). **การผลิตซ้ำอุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทและสถานภาพของหญิงและชาย**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). **พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ระเบียรัตน์ พงษ์พานิช. 2546. **การปะทะกันของความรู้ระหว่างปิตาธิปไตยกับสตรีนิยม ต่อการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิวรรณ สายแสง. (2546). **การศึกษาเปรียบเทียบพระวินัยของภิกษุกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเกรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีปาจิตตีย์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. (2560). **บวชภิกษุณี: คณะสงฆ์ไทยไม่พร้อมเผชิญปัญหาท้าทาย**. (Online). สืบค้นจาก <http://prachatai.com/journal/2009/12/27110>,เมื่อ 23 มกราคม 2560,
- อาชวีภุริชญ์ น้อมเนียน. (2560). **แนวคิดทางสังคมเรื่องอาชีพจากมุมมองเรื่องวรรณะในศาสนาฮินดู**. วารสารการบริหารปกครอง, 6 (1): 31 – 61.

- Bhasin, K. (1993). **What Is Patriarchy?**. New Delhi: Women Unlimited.
- Bhasin, K. (2003). **Understanding Gender**. New Delhi: Women Unlimited.
- Brown-Campbell, G. (1998). **Patriarchy in the Jamaica Constabulary Force: Its Impact on Gender Equality**. Jamaica: Canoe Press.
- Dihle, A. (1994). **Greek and Latin Literature of the Roman Empire: From Augustus to Justinian**. New York : Psychology Press.
- Frier, B. W. and McGinn, T. A. J. (2004). **A Casebook on Roman Family Law**. New York : Oxford : Oxford University Press.
- Heywood, A. (2013). **Politics**. 4th ed. New York. Palgrave Macmillan.
- Hjerrild, B. (2002). **Studies in Zoroastrian Family Law : A Comparative Analysis**. Denmark: Museum Tusulanum Press.
- Juschka, D. M. 2001. **Feminism in the Study of Religion**. London : A&C Black.
- Lerner, G. (1986). **The Creation of Patriarchy**. New York: Oxford University Press.
- McDonnell, M. (2006). **Roman Manliness: "Virtus" and the Roman Republic**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyers, C. L. (2013). **Rediscovering Eve: Ancient Israelite Women in Context**. New York: Oxford University Press.
- Millett, K. (1969). **Sexual Politics**. Reprint: University of Illinois Press.
- Wallby, S. (1990). **Theorizing Patriarchy**. Oxford: Basil Blackwell.
- Westermann, W. L.(1984). **The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity**. Reprint, Philadelphia: American Philosophical Society.

Translated Thai References

- Boonnoon, C. (2001). **Women's Rights in Theravada Buddhism**. Bangkok: A research project funded by the Chulalongkorn University Centre for Buddhist Studies, Chulalongkorn University. pp. 2-3.
- Jiamtiranat, P. (2011). **Male-Dominated Discourse in Thai Women-Centered Films**. Bangkok : Chulalongkorn University.
- Julakarn, P. (1998). **Ideological Reproduction Relating to Roles and Status of Women and Men**. Chiang Mai: Faculty of Education, Chiang Mai University.
- Kaewthep, K., & Hinviman, S. (2010). **The flow of political economic theorist and educational communication**. 2nd ed. Bangkok: Parbpim.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1992). **The Pali Vinaya Piṭaka of Mahachulalongkornrajavidyalaya University**. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). **The Thai Vinaya Piṭaka of Mahachulalongkornrajavidyalaya University**. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Nomnian, A. (2017). The Social Concept of Occupation on Social Caste System (Varna) in Hinduism. **Governance Journal**, 6 (1): 31 – 61.
- Phramaha Thavaro, K. (2000). **The Status of Women in Buddhism**. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

- Pongpanith, R. (2003). **The Discursive Contestation of knowledge between Patriarchy and Feminism: A Study of the Bhikkhunis debate in Thailand.** Bangkok: Thammasat University.
- Saisaeng, W. (2003). **A Comparative Study of the Disciplinary Rules of Bhikkhu and Bhikkhuni in Theravada Buddhism: A Case Study of Pacittiya (Expiable Offence).** Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Thawīsak, S. 2017. **Thai Sangha is not ready to face the challenge of Bhikkhuni ordination.** (Online) Retrieved from <http://prachatai.com/journal/2009/12/27110>, January 23, 2017.

